

VÉLEMÉNYHÁLÓZATOK

A vitás kérdések megértésének módszertana *

Bevezetés

A *konfliktusmenedzsment* a kilencvenes években a regionális fejlesztés egyik kulcsfogalmává vált, konfliktuskezelő tréningek szinte valamennyi kis- és nagyterületi fejlesztési programban helyet kaptak. A képzések iránti megnövekedett érdeklődést néhány rosszmájú megjegyzéssel is meg lehet magyarázni: például, hogy az érdeklődés oka a pályázati rendszer sajátágaiban rejlik. Amikor dologi beruházásokra nem lehetett pénzt kérni, konfliktuskezelésekre még mindig lehetett pályázni. A konfliktuskezelés ráadásul hiánycikk volt a szocializmus alatt, és nyugati csodaszereként vált intellektuális divattá a rendszerváltás után. Ezekről eltekintve azonban mégis van egy „komoly” érv: a demokratikus berendezkedés kialakítása közben a társadalmi-politikai viták és konfliktusok száma valóban növekedett.

A vita – a különböző vélemények ütköztetésének színtere – minden demokratikus intézmény természetes velejárója. A nézőpontok értelmezése azonban nem mindig egyszerű feladat, gyakran nehéz meghatározni a frontvonalakat és a véleménykülönbségeket.

Különösen igaz ez a közszereplésre, a médiában folytatott politikai vitákra, ahol bevett stratégia a diskurzus elterelése. Egy politikai diskurzus során védekezni vagy cáfolni népszerűségvesztéssel járhat. Célravezetőbb tudomásul sem venni a felvetett kérdéseket, és új szempontokat, új kérdéseket megfogalmazni. Egy-egy vitában az új érvek száma exponenciálisan növekszik. Ekkora tömegű információt nem könnyű megfelelően kezelni. Megfelelő matematikai modell híján a bevált gyakorlat szerint a hozzászólók a diskurzus menetét fejben szokták tartani. Ez a módszer óriási szellemi kapacitást és sajátos érzékenységet igényel, de még ezek birtokában is óhatatlanul tökéletlenebb eredményekre vezet, mint egy korrektes számítógépes adatfeldolgozás. A vitát befolyásolni tudó emberek akaratlanul is elbeszélnek egymás mellett.

A *kapcsolatháló-elemzés*, mint módszertan, az érvrendszer-ek és véleménykülönbségek feltárására is használható. A módszertan szemléltetésére két esettanulmányt ismertetünk, melyek közül az első egy szűkebb szakma képviselői közötti párbeszédet, a második pedig egy sokszereplős politikai diskurzust elemez. Mindkét elemzésnek a véleménykülönbségek, a frontvonalak feltárása a célja, de míg az első tanulmány a résztvevők, a második a vitában elhangzott kijelentések kapcsolatait vizsgálja.

Terjedelmi okok miatt jelen tanulmányban eltekintünk az elméleti keretek és a módszertan ismertetésétől. A

kapcsolatháló-elemzés elméleti és módszertani alapjairól a *Falu Város Régió* 2000/7. számában adtunk rövid áttekintést, a diskurzuselemzést pedig az itt idézett egyik esettanulmány eredetijében mutattuk be részletesebben (Szociológiai Szemle, 1998/3). A további érdeklődést segítheti a jelen írás végén közölt, a tájékozódást segítő irodalomjegyzék és honlapgyűjtemény.

Első esettanulmány: a készülő filmtörvény véleményezése, 1997.

Az MTA KTI megbízásából 1997-ben, az akkor készülő filmtörvény előkészítéseként interjúorozatot készítettem az érdekeltekkel. A legfontosabb témakörök a következők voltak:

1. *Törésvonalak*: Hogyan ítélik meg a megkérdezettek a filmszakma jelenlegi helyzetét, hol vannak érzékenységi és érdekellentétek?

2. *Finanszírozási rendszer*: Hogyan értékeli a filmtörvénybeli (járulékokon és közalapítványi támogatásokon alapuló) megoldást, milyen alternatív elképzelésük van?

3. *Nyereségesség*: Mi a véleményük a javasolt társasági adó kedvezményekről?

4. *Közvetett haszon*: Melyek a filmgyártás közvetett hasznai és veszélyei?

Az alábbiakban kilenc interjúalany véleményét elemzem. A sokaság révén néhány egyszerű ábrán be lehet mutatni a véleménycsoportokat.

Azért szerepelhet a tanulmányban ilyen kevés interjú, mert a filmszakmában egyébként is kevés szereplő van, ráadásul a jelen esettanulmányban nem szerepeltetem a filmforgalmazók, moziüzemeltetők, szakszolgáltató cégek (operatőr, hangosító, díszlettervező stb.) és a televíziós társaságok véleményét. A kilenc válaszadó közül hárman állami, öten pedig független producerirodák képviselői voltak, egy pedig egy közalapítvány vezetője. Véleményükre anonim formában hivatkozom.

A megkérdezettek véleményének egyezése vagy különbsége adja az alapot a kapcsolatháló-elemzéshez. Két vizsgált pont (azaz két interjúalany) közötti kapcsolatnak azt tekintem, ha két szereplő hasonló véleményen van. Ha a véleményük eltérő, akkor arra – a hálózatelemzés kifejezésével – azt mondom, hogy nincs közöttük kapcsolat. A kapcsolatnak ez a definíciója természetesen eltér a hétköznapi jelentéstől.

Az elemzéssel a szakmai törésvonalakat, a véleménybeli különbségeket kívántam feltárni. Ezt a kérdést természetesen közvetlenül is fel lehet tenni – kapunk is választ a kérdésre – ám a vélt és a valós törésvonalak között jelentős különbség mutatkozott.

Törésvonalak a magyar filmszakmában

Amikor az interjúalanyokat a magyar filmszakmán belül fel-lelhető csoportosulásokról faggattam, többnyire a régi stúdiók és az új producer irodák közötti különbségről kezdtek beszélni. Nem feladatunk kitérni a filmszakma sajátos kérdéseire, pusztán a kontextus megértése végett szükséges röviden felvázolni a véleményüket. A rendszerváltás óta több új, független producer iroda jelent meg. Míg a magyar játékfilmek többsége még 1997-ben is a nagy gyártási hagyományokat és szellemi értékeket felhalmozó állami stúdiókban készült, a függetlenek mind a piacon, mind pedig az új pályázati lehetőségek kihasználásában gyorsabbnak, ügyesebbeknek mutatkoztak náluk. A szakma megosztottságának leírására az interjúkban a következő kifejezéseket használták:

ÁLLAMI STÚDIÓK
ÖREG
ÁLLAMI
STÚDIÓK, MŰHELYEK
NAGYOK, MAMUT
RÉGI

MAGÁN- STÚDIÓK
FIATAL
MAGÁN, PRIVÁT
PRODUCEREK, IRODÁK
KICSIK
ÚJ

A kétfajta produceri stílus szembeállítására nem tükröz értéket, pontosabban mindkettő megközelíthető pozitív vagy negatív szemlélettel egyaránt. Ennek alátámasztására szolgáljon két rövid interjúidézet.

9. válaszadó: „Ez egy szemléleti kérdés: [az állami stúdiókban] a vezető gárda ugyanaz maradt, és egy kicsit 80-as évekbeli vállalati szemlélettel intézik az ügyeiket: nekik elvárásaik vannak az államtól, amit biztosítani kell... Az, hogy ők menjenek munka után, legyen az reklám, bér munka vagy televíziós játék, nem is azt mondom, hogy lealacsonyító dolog a számukra, mert van is, aki megpróbálja, de nem tudnak olyan aktívan és agilisan részt venni, mint az, aki a semmiből elkezdett valamit, aki tudja, hogy a pénzt meg kell termelni.”

4. válaszadó: „A stúdiórendszer egy állami támogatáson alapuló dolog. Nem akarom visszasírni, de kell, mert olyan művészeti tevékenységet fejtettek ki, amelyet a mai függetlenek, akik jó esetben az amerikai independensek színvonalán mozognak, sohasem fognak elérni. [...] Tudja, micsoda lehetőség volt egy olyan fiatalnak, mint amilyen én is voltam, bekerülni egy stúdióba, ahol olyan emberekkel dolgoztam együtt, mint Jancsó Miklós, Szabó István... Volt idő, és volt igény rá, hogy minden nap kivegyünk két-három filmet, amit levetítettük magunknak, és átbeszéltük [...] így lehetett új filmes generációt nevelni! „

Véleménycsoportok

A filmszakma képviselőinek majdnem mindegyike egyetértett abban, hogy a régiek és az újak megosztottsága egy létező dolog. Az egyes csoportok megítélésében, és egyes szereplők besorolásában már sokkal kevésbé értettek egyet. Ellentétes vélemények voltak a finanszírozási kérdésekkel kapcsolatban is.

A következő ábrákon az egy véleményen levő, illetve attól eltérő álláspontot képviselő csoportokat mutatjuk be:

1. ábra. Véleménycsoportok a filmszakma megosztottsága kapcsán.

A gömb alakú, szimmetrikus véleményháló tagjai azok az interjúalanyok, akik szerint a filmszakma két nagy csoportból (régiekből és újabból stb.) áll, míg a „G” interjúalany ezzel nem értett egyet. Az ő megítélése szerint a valódi különbség a bevételből élő, alkalmazott filmgyártók és a támogatásra számító művészfilmek között van.

2. ábra. Véleménycsoportok: Melyek a régi stúdiók, és melyek az új producerirodák?

A kis gömb alakú csoport tagjai egyformán ítélték meg a producerirodákat, az „F” és a „G” szereplők viszont a filmszakma alapítványait is az állami cégekkel egy kalap alá vették. „H” különvéleménye szerint a mai stúdiók már nem a régiek, a valódi szellemi örökséget néhány kortárs producer viszi tovább.

3. ábra. Véleménycsoportok: Hogyan jellemezhető a stúdiók és a producerirodák?

A pentagon alakú csoport tagjai a „mérsékelték”, valami olyasmit emeltek ki, hogy mindkettőnek vannak előnyei, az idő a fiataloknak dolgozik, de a régi stúdiókat is jó lenne megmenteni. „D” és „E” alapvetően a régi értékeit, „G” és „H” pedig a feltörekvő kis cégek életerejét és a régiek munkastílusának elavultságát hangsúlyozták.

4. ábra. Véleménykülönbségek a magyar filmszakma finanszírozása kapcsán

A legnagyobb csoport tagjai a jelenlegihez hasonló, piaci és állami-újraelosztó elemeket ötvöző rendszert tartanak helyesnek. „C” meggyőződése, hogy csak nagyobb járulékok és még nagyobb támogatás révén marad talpon a magyar filmszakma. „F” és „G” a szabadpiac elvét vallják. Úgy látják, hogy ha a reklámfilmzésből és bér munkából származó bevételeiket nem vonnák el kulturális járulék formájában, ők maguk készíthetnének játékfilmeket.

5. ábra. Véleménycsoportok: Lehetséges-e nyereséges filmgyártás Magyarországon?

A kérdések közül egyedül a nyereség kapcsán mutatkozott meg a régi és az új producerirodák szemléletbeli különbsége.

A „régiek” szerint (C, D, E) nem lehet nyereséges filmet gyártani, mert kis ország vagyunk, kicsi a magyar nyelvű közönség, az újak viszont (A, F, G, H) ezt hosszabb távon, fenntartásokkal, de lehetségesnek tartják. „I” és „B” határozatlanok voltak.

6. ábra. Véleménycsoportok a közvetett hasznok kapcsán

A filmgyártás közvetett hasznainak bemutatása, a pozitív externáliák felsorolása (például, hogy egy filmforgatás megrendelést jelent a teherfuvarozásnak, szállodáknak, javítja az országimázst, know-how-t hoz be, lassítja az agyelszívást stb.) az egész filmszakma érdeke. Éppen ezért ebben a kérdésben minden résztvevő egyetértett – ezt mutatja a nagy gömb alakú ábra.

A ábrákból leolvasható, hogy az egyes kérdések kapcsán egyiket „radikális” álláspontot képviselő interjúalany áll szemben egy mérsékelt többségi véleménnyel. A piaci szemléletet, be nem avatkozó gazdaságpolitikát erőteljesen szorgalmazó „G” és „F” szereplőkkel a többség nem ért egyet, mint ahogy többnyire nem osztják a még nagyobb állami szerepvállalást sürgető „C” véleményét sem. Bár a szemléletbeli különbség a nyereséges kérdés kapcsán világosan megmutatkozott, a válaszokból az is kiderült, hogy a fiatal producer generáció és az

öreges közötti szemléletbeli különbségek ellenére a legtöbb lényegi kérdés kapcsán ezek az emberek hasonlóan vélekednek. Egyszerűbben fogalmazva, eltérően gondolkodnak, de hasonlóan cselekszenek. Az a gyanúm alakult ki, hogy az általuk fontosnak vélt különbségek inkább viselkedésbeli, habitusbeli különbségek, de az eltérő gesztusok mögött hasonló vélemények fogalmazódnak meg.

Második esettanulmány: politikai diskurzus elemzés, 1998.

Az első esettanulmányban a viszonylag kevés válaszadó ugyanazokkal a kérdésekkel kapcsolatban nyilatkozott. Politikai diskurzusok során azonban sokan szólnak hozzá a fontosnak tekintett kérdésekhez, és a legtöbb résztvevő igyekszik új szempontokkal gazdagítani a témát. Egy ilyen diskurzus pontos értelmezéséhez vagy egészen rendkívüli képességekre, vagy alkalmas módszertanra van szükség. A következő példa a gazdasági stabilizációról 1997-ben folytatott sajtóvita értelmezését mutatja be.

A gazdasági stabilizációról folytatott diskurzus a Bokros-csomag indulásától kezdve az 1998-as választásokig tartott. Az elemzés alapjául a három legnagyobb magyar napilapban 1997 januárja és májusa között megjelent 620 témába vágó újságcikk szolgált. Ezekben a vita 850 szereplője szolt hozzá a témához, és összesen 184 különböző kijelentés, új érv hangzott el. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy ebben az információözönben tulajdonképpen miről szolt a vita, hol mutatkoznak véleménykülönbségek, hol húzódnak a frontvonalak.

Ekkora tömegű információt már nem lehet az előzőhöz hasonló ábrákkal modellezni, és „ránézéses módszerrel” elemezni. Az elemzéshez a hálózati adatbázisokat kezelni tudó Ucinet programcsomagra volt szükség. Ebben az esettanulmányban nem az egyes személyek, hanem az egyes érvek, kijelentések kapcsolódásai jelentették a kiindulási alapot.

A kijelentések kapcsolatai: a beszéd módok

A hálózatelemző megközelítés az egyes vélemények, kijelentések közötti kapcsolatokat igyekszik feltárni. Kapcsolatnak az számít, ha két kijelentés egyszerre fordul elő egy cikkben, azaz egymást erősítő érveknek szánták őket. A sajtóban fellelt 184 kijelentés mindegyike egy 183 tagú számsorral jellemezhető, amely azt mutatja, hogy az adott kijelentés hányszor kapcsolódik valamelyik másikhoz. Ez a számsor a *kapcsolatmin-tázat*. Az elemzés első lépéseként valamilyen alkalmas módszerrel (például CONCOR blokkelemzéssel) a hasonló mintázatú kijelentéseket válogatjuk egy csoportba. Az eredményként kapott csoportok csupa egymáshoz kapcsolódó kijelentést tartalmaznak. Ezeket a csoportokat nevezzük *beszédmódoknak*. A politikai diskurzus számtalan hozzászólása és politikai érve így alig néhány beszédmódra redukálható. A beszédmódok közötti különbségek mutatják a diskurzusban fellelhető valódi véleménykülönbségeket.

Jelen esetben a 184 kijelentést, politikai érvet nyolc beszédmódra vagy érvrendszerre lehetett csoportosítani. Ezek az érvrendszerek röviden az alábbi módon jellemezhetők:

1. Beszédmód: kényszerhelyzet
Az érvrendszer szerint a jelenlegi gazdaságpolitika népszerűtlen, de elkerülhetetlen.

2. Beszédmód: társadalmi érzékenység
Együttérzéssel beszél a gazdaságpolitika negatív társadalmi következményeiről, és ígéretet tesz a problémák kezelésére.

3. Beszédmód: gazdaságpolitikus
Az 1997-ben megmutatkozó kedvező makrogazdasági fordulat az alkalmazott gazdaságpolitika eredménye. A követett politika folytatására és a társadalom további alkalmazkodására szólít fel.

4. Beszédmód: makroközgazdász
A makrogazdasági keretfeltételeket (külső és belső fizetési mérlegek, infláció, reálberek, GDP stb.) helyezi a probléma középpontjába.

5. Beszédmód: radikális dekonzolidációs
Az életfeltételek romlására és a „vadszocializmus” túlkapására helyezi a hangsúlyt.

6. Beszédmód: kritikus
Ellenzéki retorika: politikai kritikák, a változásokat akaró társadalom és a saját alternatíva megjelenítése, ígéret a változásra.

7. Beszédmód: ellenzéki szakértő
Látszateredmények vannak, nincs meg a megfelelő alap a tartós növekedésre. A jelenlegi gazdaságpolitika rövid távon gondolkodik.

8. Beszédmód: ellenzéki politikus
A társadalmi célok szem elől tévesztésére helyezi a hangsúlyt: a családjogi és egészségügyi rendszer válságára és a középosztály ellehetetlenülésére.

Az együtt használt beszédmódok: a vitapozíciók

Egy diskurzus érveinek kapcsolati elemzésével eljuthatunk az alapvető érvrendszerek, beszédmódok megértéséig. Az egyes hozzászólók azonban a diskurzus során többször nyilatkoznak, és így több érvrendszert használhatnak. Ez egy újabb kapcsolat, de ezúttal nem a kijelentések, hanem a beszédmódok között. Az, hogy melyik szereplő, alapvetően melyik beszédmódokat használja, meghatározza a pozícióját a vitában. A lehetséges pozíciók száma nagy, ezért az értelmezéshez valamilyen adatsűrítő eljárást kell használnunk (MDS-t, klaszterelemzést vagy mást).

A diskurzus során feltárt pozíciókat a következő táblázat tartalmazza.

A táblázat ad választ a kezdeti elemzési kérdésekre, vagyis hogy hol körvonalazódnak a véleménykülönbségek, a frontvonalak. Az elemzés azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy egy politikai diskurzus során nem a problémák megtárgyalása a résztvevők célja, hanem saját nézőpontjuk stratégiai érvényesítése.

1. táblázat. Az 1997. évi gazdasági stabilizációs diskurzust hozzászóló szereplők vitapozíciója, az általuk használt érvrendszerek (beszédmódok) alapján (Csigó 1998. 137. old.).

Vitapozíció	Használt érvrendszerek (beszédmódok)	Néhány, példaként említett személy
1. Kormánypárti újságíró	Kényszerhelyzet, társadalmi érzékenység	<i>Csintalan, Gergely, Kósáné, Aczél</i>
2. Kormánypárti politikus	Társadalmi érzékenység, gazdaságpolitikus	<i>Horn, Szekeres, Petó, Kovács, Kuncze, Magyar</i>
3. Kormánypárti szakértő	Gazdaságpolitikus, makroökonóm	<i>Surányi, Medgyessy, Bossányi, Fazakas</i>
4. Kutatóintézet	Makroökonóm, gazdaságpolitikus	<i>Vértes András</i>
5. Ingadozók	Vegyesen	<i>Lengyel László</i>
6. Radikális ellenzéki politikus	Radikális, ellenzéki politikus	<i>Lezsák, Deutsch, Giczy, Szokolczai, Kopácsy</i>
7. Ellenzéki politikus	Ellenzéki politikus, ellenzéki szakértő	<i>Faggyas, Orbán, Kövér, Torgyán, Szabó</i>
8. Ellenzéki szakértő	Ellenzéki szakértő	<i>Matolcsy, Szabadi, Áder, Kádár, Boross</i>

Véleményhálózatok

Gondolatmenetünk kiindulópontja az volt, hogy míg a modern viták legnagyobb problémája, hogy bonyolultak és megfoghatatlanok, és pontos megértésükhöz valamilyen matematikai-statisztikai algoritmusra lenne szükség, addig a gazdasági vagy politikai viták résztvevői többnyire semmilyen módszert nem használnak, hanem igyekeznek fejben tartani az eseményeket. Az eredmény az, hogy a diskurzusban résztvevők akaratlanul is elbeszélnek egymás mellett – ami különösen akkor gond, ha éppen megértésre kellene törekedniük. Az általunk bemutatott két esettanulmány arra mutat példát, hogy hogyan lehet a diskurzus érvrendszereit, frontvonalait feltárni. Egy ilyen elemzés mindenfajta konfliktuskezelés első lépése lehet.

A példaként felhozott esettanulmányokban alkalmazott módszertan azért újszerű, mert a konfliktuselemzések kapcsán Magyarországon egyelőre nem szoktak hálózatelemzést használni. Minél összetettebb vitáról van azonban szó, annál nehezebb fejben tartani őket, annál inkább szükség van a véleményhálózatok számítógépes feldolgozására.

Tájékoztató irodalom

- Carley, K. 1994: Extracting culture through textual analysis. Cambridge: University Press
- Csigó Péter 1998: A gazdasági stabilizációs diskurzus – a konszolidáció diskurzusa. Szociológiai Szemle 3., 121–151.
- Foucault, M. 1991: A diskurzus rendje. Holmi 7., 868–889.
- Letenyei László 2000: Regionális hálózatok. A kapcsolathá-

ló elemzés felhasználása a regionális fejlesztésben. Falu Város Régió 7.

- Szántó Zoltán és Tóth István György 1993: Társadalmi hálózatok elemzése. In: *Gazdaság és társadalom 3/1*.
- Wasserman, Stanly és Katherine Faust 1994: *Social Network Analysis. Methods and Applications*. Cambridge: University Press

Néhány javasolt internet lap:

- www.bke.hu/~tucan/tett
- alpha.bkae.hu/~socnet
- www.analytictech.com
- <http://seneca.uab.es/antropologia/redes/redes.htm>

Köszönet Tóth István Jánosnak és az interjúalanyoknak: Barbalics Péternek, Helle Lászlónak, Kardos Istvánnak, Lukács Árpádnak, Majtényi Gábornak, Miskolci Péternek, Sándor Pálnak, Szakácsi Lajosnak és Vincze Lászlónak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségükért.